sı 7000 yılın geçmesiyle olacaktır. Kıyamet öncesinde başka bir deyişle kötülüklerin yaygınlaşacağı kriz devresinden sonra gelen mesih döneminde İsrail'in düşmanlarından hiçbiri yahudilere zarar veremeyecek, onlar yeniden Eden bahçesindeki saadete dönecekler ve insanlarla vahşi hayvanlar barış içinde yaşayacaklardır. Mesih gelmeden önce seller, zelzeleler, harpler, ihtilâller, güneşin ve ayın kararması, yıldızların dökülmesi gibi fevkalâde olaylar vuku bulacaktır. Yahudi inanışına göre, başından sonuna kadar insanın yeryüzündeki tarihini önceden düzenleyen Tanrı'dır. Mesih gelmeden mesihî devrede vuku bulacak hadiseler yahudiler için âhir zaman olaylarıdır.

Hıristiyanlık'ta zaman tasavvuru Yahudilik'tekine benzer. Bu dine göre de üç devre söz konusudur: **1.** Yaratılıştan önceki devre (bk. Korintoslular'a Birinci Mektup, 2/7). **2.** Yaratılış ile Hz. Îsâ'nın ikinci gelişi arasındaki devre (bk. Galatyalılar'a Mektup, 1/4). **3.** Ebedî hayat (bk. Efesoslular'a Mektup, 1/21, 2/7 vd.). Hz. Îsâ beklenen mesihtir. Onun ikinci gelişinden önce milletler milletlere karşı çıkacak, zelzeleler ve kıtlıklar olacak, irtidadlar, fitneler, dinsizlikler ve fesat yaygınlaşacaktır (bk. Selânikliler'e İkinci Mektup, 2. bab; Matta, 24/26; Markos, 13/24-31; Luka, 21/25 vd.). İşte bütün bunlar, "son"u getirecek olaylardır.

İslâm literatüründeki âhir zaman terimi, dinler tarihindeki eskatoloji (âhiret bilgisi) ile alâkalıysa da aynı değildir. Eskatoloji, kozmolojide bir safhadır; buna karşılık âhir zaman terimi kıyamete yaklaşan son devreyi, zamanın ve âlemin sonunu veya son günlerini ifade eder. İslâm inancına göre âlemin başı olduğu gibi sonu da vardır. Ancak bu sonu bilmek beşer gücünün dışındadır. İnsanın eceli gibi âlemin de ecelini belirlemek ve belirlediği şekilde gerçekleştirmek Allah'a aittir. Fakat art niyetli bazı kimseler gayelerine ulaşmak için, diğer bazıları da bilgisizlik sebebiyle bu konuda tarih vererek veya tahminde bulunarak Kur'ân-ı Kerîm'e aykırı iddialar ortaya atmışlardır. Halbuki aşağıda meâli verilen âyetler bu gibi iddiaların yersiz ve anlamsız olduğunu açıkça göstermektedir: "Kıyametin ne zaman kopacağını sana sorarlar. De ki: Onun bilgisi sadece rabbimin nezdindedir. Onun vaktini kendisinden başka kimse açıklayamaz" (el-A'râf 7/187). "Kıyametin ne zaman kopacağını bilmek ancak Allah'a aittir" (Lokmân 31/34). "Göklerde ve yerde gaybı Allah'tan başka kimse bilemez" (en-Neml 27/65). Kur'an'ın bu açıklamalarını da göz önünde bulunduran hadisçiler, dünyanın ömrünün 7000 sene olup Hz. Peygamber döneminin son bin seneyi içine aldığı şeklindeki rivayetleri asılsız kabul etmişlerdir (bk. Ali el-Kārî, s. 452-454). Bununla beraber bazı İslâm bilginleri bu konuda üç devreden söz etmişlerdir. Başlangıçtan Tevrat'ın nüzûlüne kadar olan ilk devre, İslâm'ın zuhûruna kadar geçen zaman ikinci devre, hicretten kıyamete kadar devam edecek olan zaman dilimi ise son devredir (bk. Elmalılı, V, 3739). Fakat süre belirlemeden bu son devreye âhir zaman denilebilir. Çünkü çeşitli hadislere göre âhir zaman Hz. Peygamber'in bi'setiyle başlamıştır (bk. Buhârî, "Riķāķ", 39; Müslim, "Fiten", 132-139). Ancak ne zaman biteceğini Allah'tan başka kimse bilmemektedir.

Son peygamber (hâtemü'l-enbiyâ) olması dolayısıyla Muhammed aleyhisselâma İslâm literatüründe "âhir zaman peygamberi" de denilmiştir. Zira ondan sonra artık peygamber gelmeyecektir ve kıyamete kadar sürecek olan devrede Allah yoluna yapılacak davet onun adına olacaktır. Bu hususta Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle buyurulmaktadır: "Muhammed sizlerden herhangi birinin babası değildir. Ancak o, Allah'ın resulü ve peygamberlerin sonuncusudur" (el-Ahzâb 33/40). Bu âyette geçen "hâtem" (mühür) kelimesi kıraat imamlarınca böyle okunduğu gibi "hâtim" (mühürleyen, sona erdiren) şeklinde de okunmuştur. Mühür bir şeyin sonuna basıldığına göre Hz. Peygamber, her iki kıraat açısından da nübüvvet silsilesinin sonuncusu, nübüvvet zincirinin son halkası olmaktadır.

Âhir zaman terimi Kur'ân-ı Kerîm'de yer almıyorsa da hadislerde çokça kullanılmıştır. Hz. Peygamber'in, dinî hayatın zayıflaması ve ahlâkın gerilemesi şeklindeki kıyamet alâmetlerine temas eden hadislerinde "âhirü'z-zamân" terimi kullanıldığı gibi bu anlamı ifade eden " سياتي على الناس زمان " (insanlar üzerine öyle bir zaman gelecek ki ...) ibaresine de sık sık rastlanır (bk. Wensinck, *Mu'cem*, "Zamân" md.). Hadis literatüründeki bu kullanılış müslümanların zamana, olaylara ve geleceğe bakışlarına tabii olarak tesir etmiş ve onları, özellikle ahlâk kurallarına aykırı düşen davranışlarla beklenmedik olayları âhir zaman alâmeti olarak değerlendirmeye sevketmiştir (ayrıca bk. **KIYAMET ALÂMETLERİ**).

BİBLİYOGRAFYA :

Buhârî, "Riķāķ", 39; Müslim, "Fiten", 132-139; Ali el-Kārî, *el-Esrârü'l-merfû'a fi'l-ahbâri'l-mevżû'a* (nşr. Ali es-Sabbâğ), Beyrut 1391/1971, s. 452-454; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul 1935, V, 3739; Wensinck, *Mu'cem*, "zamân" md.; a.mlf., "The Semitic New Year and the Origin of Eschatology", *Acta Orientalia*, I, Copenhagen 1923-1924, s. 158-199; Bowman, "Eschatology of the NT", *IDB*, II, 135-140; S. G. F. Brandon, "Eschatology", *DCR*, s. 262-263; Ebû Bakr Siraj ed-Din, "The Islamic And Christian Conceptions of the March of the Time", *The Islamic Quarterly*, I, London 1954, s. 229-235; Kâmil Miras, "Âhir Zaman", *İTA*, I, 170-171; J. A. Macculloch, "Eschatology", *ERE*, V, 373-391; K. Kohler, "Eschatology", *JE*, VI, 209-218; G. Scholem v.dğr., "Eschatology", *EJd.*, VI, 860-886.

GÜNAY TÜMER

ÂHİRET
(الآخرة)

Dünya hayatından sonra başlayıp ebediyen devam edecek olan ikinci hayat.

Âhiret, **evvel**in mukabili ve "son" mânasındaki **âhir**in müennesi olup Kur'an'da 110 yerde geçer. Bunun yirmi altısında müzekker ve **el-yevm** kelimesine sıfat şeklinde **el-yevmü'l-âhir** (son gün), dokuzunda **dâr** ile sıfat veya isim tamlaması halinde **ed-dârü'l-âhire, dârü'l-âhire** (son ikamet mahalli), birinde **enneş'etü'l-âhire** (ikinci yaratılış, son hilkat) tarzında, elli yerde de dünya ile (ikisinde dünya mânasındaki **ûlâ** ile) mukabele edilmiş olarak zikredilir. **el-Âhire**nin, yalın olarak kullanıldığı yerlerde de **ed-dârü'l-âhire** tamlaması mânasında olduğu kabul edilir. Bu kullanılış şekillerinden de anlaşılacağı üzere âhiret mefhumu ile dünya mefhumu arasında sıkı bir münasebet vardır. Âhiret dünya hayatını takip eden, ona benzer fakat daha değişik ve ölümsüz bir hayattan, ebediyet âlemine ait çeşitli merhaleler ve hallerden ibarettir.

Âhiret Hayatının Varlığı. Âhiret inancı, iptidai kavimler dahil, tanrının varlığını kabul eden hemen hemen bütün din ve düşünce sistemlerinde mevcut olmakla beraber, ölümden sonraki bu hayatın mahiyeti ve tasviri hakkında birbirinden farklı görüşler benimsenmiştir. Eski Ahid'de dünya hayatından sonra ruhun ölmezliğine ve dünyada işlenen günahların tesbit edildiğine işaretler bu-

lunduğu gibi ölümden sonra Allah'ın görüleceği, yapılan amellere karşılık verileceği de ifade edilir (bk. Eyüb, 14/14-22, 19/25-29; Daniel, 12/2). Bununla beraber Matta İncili'nde (22/23-30), Sadûkī mezhebine bağlı yahudilerin Hz. Mûsâ'dan naklettikleri bir meseleyi tartışma konusu yaparak âhireti inkâr fikrine meylettiklerinden bahsedilir. Yeni Ahid'de âhiret ve mücâzat inancı açık bir şekilde mevcuttur (bk. Matta, muhtelif bablar; Markos, 12/18-27; Luka, 20/27-38). Kur'an'da Hz. Nûh, İbrâhim, Yûsuf, Mûsâ, Îsâ ve diğer peygamberlerin kendi ümmetlerine âhiret akīdesini telkin ettikleri ifade edildiği gibi (bk. Yûsuf 12/101; Meryem 19/33; Tâhâ 20/55; eş-Şuarâ 26/81-102; Nûh 71/17-18), Allah'a ve âhiret gününe inanan yahudi, Nasârâ ve Sâbiîler'in kurtuluşa erecekleri beyan edilmekte (bk. el-Bakara 2/62; el-Mâide 5/69) ve "kendisinden önceki ilâhî kitapları doğrulayıcı" olarak gönderilen Kur'an'ı âhirete inananların kabul edeceği haber verilmektedir (bk. el-En'âm 6/92). Kur'ân-ı Kerîm'den önceki semavî kitapların gerek otantik gerekse apokrif kabul edilen nüshalarında âhiret inancına yer verilmekle beraber, konu hiçbir zaman Kur'an'daki kadar açık ve müessir bir şekilde ifade edilmiş değildir. Bundan dolayı, E. Rosenthal tarafından ileri sürüldüğü gibi, İslâm âhiret inancına ait malzemenin Yahudilik ve Hıristiyanlık'tan alınmış olması ihtimal dahilinde değildir (bk. *Judaism and Islam*, s. 17-18). Semavî dinlerin temel esaslarından birini oluşturan âhiret inancının bazı noktaları arasında bir benzerliğin veya paralelliğin bulunması tabiidir. Çünkü hepsinin kaynağı ilâhî vahiydir. Şayet Kur'an'dan önceki ilâhî kitaplar tahrife uğramasalardı muhakkak ki söz konusu benzerlikler daha büyük çapta olacaktı.

Kur'ân-ı Kerîm'de yüzden fazla terim ve deyim kullanılarak âhiret akīdesi işlenmekte (bk. Gazzâlî, IV, 516-517; Zebîdî, X, 462-465), konuyla ilgili âyetler hem Mekkî hem de Medenî sûrelerde sık sık tekrarlanmaktadır. Bu tekrarın, konunun önemini vurgulamak, sorumluluk duygusunu pekiştirmek, dünya ile âhiret arasındaki psikolojik mesafeyi kısaltarak müminin ruhunu yüceltmek ve hayatını ebedîleştirmek gibi hedeflere yönelik olduğunu söylemek mümkündür. Birçok sûrede kâinatın, özellikle insanın yaratılışından, evrenin idare edilişinden ve hayatın akışından bahseden âyetlerle âhiret hayatını tasvir eden âyetler yan yana yer almıştır (bk. Mülk, İnsân, Mürselât, Nebe', Nâziât, Târık, A'lâ sûreleri). Kur'an'ın tasvirine göre dünya hayatı bir "oyun ve eğlence", bir "süs ve öğünüş"tür; "mal, evlât ve nüfuz yarışı"dır. Netice itibariyle o geçici bir faydalanış ve aldanış vesilesidir. Asıl hayat âhiret hayatıdır, huzur ve sükûn sadece ölümsüz âlemdedir (bk. el-Ankebût 29/64; el-Mü'min 40/39; el-Hadîd 57/20). Her ne kadar ölüm geride kalanlar için acı ve hasret dolu bir olay ise de imanlı gönüller için fânilikten ebedîliğe geçişi sağlayan bir vasıtadır. Nitekim birçok âyette ölüm ve âhiret hayatı "buluşmak, sevdiğine kavuşmak" anlamındaki **likā** (likāullah, likāü'l-âhire) kelimesiyle ifade edilmiştir (bk. M. F. Abdülbâkī, *Muʿcem*, "likāʾ" md.). Aynı noktaya temas eden bir başka âyette de Allah'ın dostları olduklarını ileri süren yahudilere şöyle hitap edilmiştir: "Eğer samimi iseniz ölmeyi temenni edin" (el-Cum'a 62/6). Gerçi insan, yaratılış itibariyle yaşama sevincine sahiptir ve ondaki bu duygu hayat mücadelesinin en önemli güç kaynağını teşkil etmektedir. Bu sebeple ölüm tabii olarak ürkütücü bir şeydir. Ancak asıl hayatın ikinci âlemde başlayacağına inananlar, ölümün ebedî yokluk olmadığını kabul ederler. Henüz hayattayken âdeta bu yeni hayatın özlemini duyarlar. *Kütüb-i Sitte*'de yer alan bir hadise göre Hz. Peygamber, "Kim Allah'a kavuşmayı arzu ederse Allah da ona kavuşmayı ister; kim Allah'a kavuşmayı istemezse Allah da ona kavuşmayı istemez" buyurmuş, yanında bulunanlar, "Hiçbirimiz ölümü hoş karşılamayız" deyince sözlerine şöyle devam etmiştir: "Durum sandığınız gibi değil. Gerçek şu ki, mümin olan bir kimsenin son nefesleri yaklaşınca Allah'ın hoşnutluğu ve lutuflarıyla müjdelenir; artık ona göre Allah'a kavuşmaktan daha sevimli bir şey bulunamaz" (Buhârî, "Rikāk", 41; Müslim, "Ẕikr", 14, 16-18).

Fahreddin er-Râzî'ye göre âhiret konusunun aklî ve naklî olmak üzere iki yönü vardır. İnsan vücudunun ve içinde yaşadığımız kâinatın fâni olduğunu, öldükten sonra tekrar dirilmenin de imkân dâhilinde bulunduğunu kabul etmek konunun aklî yönünü, kıyametin nasıl kopacağı ve âhiret hayatının nasıl başlayıp devam edeceği hususu ise naklî yönünü oluşturur (bk. *Mefâtîḥu'l-ġayb*, I, 8). İlk dönemlerden itibaren filozoflar da eskatoloji ile meşgul olmuşlardır. Onların konuyla ilgilenmesi inanç açısından değil, yaratılış felsefesi, ahlâk anlayışı ve ruhun ölmezliği açısındandır. Âhiret hayatı beş duyunun idrakleriyle sınırlı bulunan pozitif ilimlere konu teşkil etmez. Bu sebeple onunla ilgili olarak ilim adına kesin bir şey söylemek mümkün değildir. Ne var ki ilim adamı da düşünen ve duyan bir insandır. Şahsî temayülleri ve ilmî yorumları sonunda âhiret konusunda müsbet veya menfi bir kanaate varabilir.

Kur'ân-ı Kerîm'in âhireti ispat metodu, "Nereden geldim, nereye gidiyorum?" sorusuna tatminkâr bir cevap bulmaya dayanır. Düşünen her insanın sormaya mecbur olduğu bu sorunun birinci kısmında materyalist izahı benimsemeyen, kendisine ve içinde yaşadığı tabiata hâkim, mutlak kudrete sahip bir yaratıcının varlığına inanan kimse, söz konusu sorunun ikinci kısmında da aynı düşünce tarzını devam ettirerek öbür âlemin ölümsüzlüğünü kolaylıkla benimser. Bundan dolayı Allah'a imanla âhiret gününe iman Kur'an'da sık sık ve birlikte zikredilmek suretiyle bunun ne kadar önemli bir ilke olduğuna dikkat çekilmiştir. Dünyaya ilk gelişinde pek âciz bir canlı olan insan, hayatının daha sonraki devrelerinde fizyolojik ve psikolojik yönden gelişip tabiatın en mükemmel varlığı haline gelir. Ondaki ruhî ve fikrî gelişme devam ederek kendisinde ebediyet duygusu meydana getirir. İnsanın, iyi düşünmeden, ilk bakışta yok oluş (fenâ) gibi telakki ettiği ölümden korkması veya öbür âleme inanmayanlarla ona hazırlıklı olmayanların ölümden ürkmesi de bu ebediyet duygusuna bağlanabilir. O halde daha mükemmel ve ölümsüz bir âlem olan âhiretin varlığını benimsemek insanın tabii yaratılışında bulunan bir özelliktir. Ancak dünya hayatının câzibesi, kişinin fıtratındaki ölümsüzlük duygusunu unutturup tabiatındaki seyri durdurabilir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de âhireti inkâr etmenin bu gayri tabiiliğine şöyle işaret edilmektedir: "İyi bilin ki Allah'ın lâneti, kişileri Allah yolundan döndüren, onu eğriltmek isteyen ve âhireti inkâr eden zalimlerin tepesinedir" (Hûd 11/18-19).

Genel olarak insandaki fıtrî özelliklerden biri de adalet duygusudur. Dünyanın hiçbir yerinde ve hiçbir dönemde sürekli olarak adaletin hâkim olduğunu söylemek mümkün değildir. Haksızlığı görüp de derinden rencide olan insan büyük bir hesap gününün gerçekleşe-

ceğine inanmak ister. İyi ile kötünün, zalim ile mazlumun hesaplarının görüleceği o gün Kur'an'ın ilk sûresinde **yevmü'd-dîn** (amellere karşılık verileceği gün) diye vasıflandırılmış ve bu sûrenin beş vakit namaz içinde okunması emredilmiştir. Kur'an'da kıyametin daha çok, adalet ve hesap verme mefhumlarıyla birlikte tasvir edilmesi de bu gerçeğin bir başka şekilde ifadesi sayılmalıdır.

Kâinatın akıllara durgunluk veren bir incelik ve âhenk içinde kuruluş ve işleyişi öteden beri düşünürlerin ilgisini çekmiş, tabiat ilimlerindeki gelişmelerden sonra ise bilginlerin bu konudaki duyguları hayranlığa dönüşmüştür. Kur'ân-ı Kerîm'de, insanın da bir parçasını teşkil ettiği kâinatın gayesiz yaratılmadığı (bk. el-Enbiyâ 21/16; Sâd 38/27), yeri, göğü, ayı, güneşi, kısacası bütün imkânlarıyla onun insanın emir ve hizmetine verildiği (teshîr) ifade edilmiştir (bk. İbrâhîm 14/33; el-Hac 22/65). Bu mertebeye yüceltilmiş olan insanın hemcinslerine ve yaratanına karşı elbette ki bazı görevleri olacaktır. O, bu ulvî duyguyu vicdanının derinliklerinde hisseder ve bu görevleri yerine getirmek için hayatı boyunca çaba harcar. Böylesine kâmil bir iman ve iyi amel sahibi olan bir kimsenin mükâfatını tam olarak alması aklın ve vicdanın bir gereğidir. Üstelik dünya hayatı boyunca insanlar zekâ, kabiliyet, sağlık, servet vb. bakımlardan eşit durumda değildir. Fakru zaruret acılarıyla ölenler olduğu gibi zenginlik zevkleri içinde gözlerini hayata kapayanlar da vardır. Şayet fakir kötü, zengin iyi bir insan idiyse adalet yerini bulmuş denebilir; fakat durum tersine ise, ömrünü acılar içinde geçiren dürüst ama fakir insanın mükâfat göreceği ikinci bir hayat gereklidir. Âhiretin varlığını zaruri kılan başka sebepler de vardır. Hakikat ve kemal anlayışlarını bunlar arasında saymak mümkündür. İnsanların birçok konuda farklı görüşlere sahip oldukları ve herkesin kendi görüşünün doğruluğuna inandığı bir realitedir. Çelişen görüşlerin hepsini doğru kabul etmek de mümkün değildir. O halde hakikatin bütün açıklığıyla ortaya çıkacağı ve herkes tarafından anlaşılıp benimseneceği bir gün olmalıdır. Öte yandan insan, diğer varlıkların aksine, kemalini kendi gayretiyle (iktisabî) elde eder. Bilgi veya mârifet ile elde edilecek olan bu kemal, ölünceye kadar bedenin çeşitli fonksiyonlarıyla gerçekleşir. Bu fonksiyonlar bitince kemale erme son noktasına ulaşır ve çekilen bunca zahmetin karşılığını görme, yani ruhun mânevî hazları tatma dönemi başlar. Bu da ancak ölümden sonra gerçekleşecek bir husustur. Şu halde ruhu bu lezzetten mahrum bırakmak, ne kemal ne de adalet prensibiyle bağdaşır (bk. Fuzûlî, s. 79-80).

Her şeye rağmen âhiret vâkıasının doğrudan idraki -bir inanç konusu olduğu, duyuların ötesinde bulunduğu ve her yaşayana göre şu anda mevcut olmayıp gelecekte gerçekleşeceği için- mümkün değildir. Konuyla ilgili olarak sıralanan bütün deliller akla ışık tutmaktadır; kabul veya red kararı akıl ile kalbin iş birliğine bağlıdır. Ufku dar, iç dünyası fakir olanlar sathî bir düşünüşle, "Çürümüş, zerresi kalmamış kemikleri kim diriltebilir?" tarzındaki bir şüpheye kapılabilir. Böyle bir tereddüdün, "Nereden geldim, nereye gidiyorum?" şeklinde ifade edilen başlangıç ve sonuç (mebde ve meâd) probleminin sonuç kısmıyla ilgili olduğu şüphesizdir. Kur'ân-ı Kerîm, "Onları ilkin yaratan, tekrar diriltir" (Yâsîn 36/79) demek suretiyle problemin başlangıç felsefesine dayanır ve ateist bir telakkiden veya mantıksız bir düşünüşten çıkan söz konusu itiraza cevap verir. Başlangıca inanan sonucu da kabul etmek zorundadır. Yani tabiatın kendi kendine değil, tabiat üstü mutlak kudret sahibi bir hâlik tarafından yaratılıp idare edildiğini kabul edenler, onun ikinci hayatı da yaratıp devam ettireceğine inanmakta güçlük çekmezler. Bundan dolayı mesele, D. B. Macdonald'ın zannettiği gibi (bk. *İA*, VI, 777), "Peygamber devrindeki iptidai Arap telakkisine bağlı basit bir konu" değildir. Burada hareket noktası olarak kabul edilen ana fikir, tarihin muhtelif devirlerinde olduğu gibi bugün de varlığını hissettiren inkârcı görüşün mahkûm edilmesinden ibarettir.

İslâm akaidinin üç ana esasından (Allah, peygamber, âhiret) birini teşkil eden âhiret inancı her şeyden önce insanda sorumluluk duygusu meydana getirmekte ve bu yönüyle hem hukukî hem de ahlâkî müeyyide olmaktadır. Dünya hayatında insanın zorluklarla, haksızlıklarla mücadele ettiği halde bunları ortadan kaldıramadığı, neticede elem çektiği bir gerçektir. Mutlak adaletin tecelli edeceği, iyiliğin mükâfatlandırılması için bütün engellerin ortadan kalkacağı ebediyet âleminin varlığına inanmak, insan için büyük bir teselli kaynağı ve yaşama sevincidir. Cenâb-ı Hak, insanların atası olan Âdem'i "kendi eliyle" yarattığını, ona ruhundan üflediğini ve onu meleklerin secdesine vesile kılıp yeryüzünde kendi halifesi tayin ettiğini beyan etmektedir (bk. el-Bakara 2/30; Sâd 38/71-75); bu mânada Allah'tan gelen insanın fenâ bulmayıp yine ona dönmesi kaçınılmaz bir sonuçtur. Yaratılış hikmetini unutmayan ve insanlık şuurunu yitirmeyen kişinin ruhu bundan başka hiçbir şeyle tatmin bulamaz.

Kur'ân-ı Kerîm, diğer ilâhî kitaplarla mukayese edilemeyecek kuvvette âhiret akîdesini telkin etmektedir. Bununla birlikte İslâmiyet dünyadan el etek çekmeyi hiçbir zaman tasvip etmez. Dünya başlangıç, âhiret sonuç olduğuna göre ikisi arasında denge kurmak gereklidir. İnsan âhirete hazırlanırken dünya nimetlerinden nasip almayı da unutmamalıdır (bk. el-Kasas 28/77). Önemli olan, dünyanın cazibesine kapılıp âhiret saadetini ihmal etmemektir. Çünkü, "dünya âhirete nisbetle geçici ve değersiz bir metâdan ibarettir" (er-Ra'd 13/26). "Âhiret yurduna gelince, asıl hayat, huzur ve sükûn oradadır" (el-Ankebût 29/64; el-Mü'min 40/39). Hz. Peygamber'in, "Allahım! Asıl hayat âhiret hayatıdır, asıl saadet ebediyet saadetidir!" (Buhârî, "Cihâd", 33; "Ṣalât", 48) tarzında başlayan duası bu gerçeğin bir ifadesidir.

Âhiretin gerçekliği konusu, insanın psikolojik muhtevasında ve dış dünyada bulunan bunca delile rağmen yine de inkâr edilebilmektedir. Kur'ân-ı Kerîm, inkâr sebeplerinin başında dünya sevgisini zikreder. Ölümsüz âlemin nimetlerine nisbetle son derece değersiz olan dünya nimetlerinin hemen ele geçirilebilir olması onları cazip hale getirmiştir. Bu cazibeye kapılan gönüller fâni hayatı ebedî hayata tercih eder. Genellikle servet ve mevki sahibi insanların oluşturduğu bu tipler dünya hayatının çekici görünümüne aldanır, servetlerine, toplumdaki siyasî ve sosyal mevkilerine güvenerek mağrur olurlar. Hatta bu anlayış giderek onlarda bir inanç haline dönüşür (bk. el-Mü'minûn 23/33-38; en-Neml 27/1-5; el-Câsiye 45/34-35). Halbuki onların bu davranışı selim yaratılışlarına ters düşmektedir. Âhirete inanmayanların tatmin edici hiçbir delilinin bulunmadığını, bu konudaki iddialarının bir kuruntudan ibaret olduğunu şu âyetler veciz bir şekilde ifade etmektedir:

"Onların bu konuda hiçbir bilgisi yoktur. Sadece zan ve kuruntuya dayanırlar. Halbuki zan, gerçek karşısında hiçbir şey sağlamaz. Bizi anmaktan yüz çeviren ve dünya hayatından başkasını arzu etmeyen kimselere önem verme! Onların ilim adına varabildikleri son nokta işte bundan ibarettir" (en-Necm 53/28-30).

Birçok âyette Allah'a imanla âhirete iman beraber zikredildiği gibi âhireti inkâr edenlerin Allah'ı da inkâr durumuna düştükleri ifade edilir (bk. en-Nisâ 4/38; er-Ra'd 13/5). Çünkü sorguya çekileceği ve dünyada yaptıklarının karşılığını göreceği ikinci bir hayata inanmayan kimsenin Tanrı'nın varlığını kabul edişi, çoğu zaman kozmogoni anlayışının gerektirdiği felsefî bir kanaatten öteye geçemez. Felsefî kanaatler kalbin değil fikrin ürünleridir ve kişinin davranışlarına yön verme gücünden genellikle yoksundur. Emir altına girmek, davranışlarını insan üstü âlemden gelen prensiplere göre düzenlemek ve ileriki bir hayat programı çerçevesinde sorumluluk almak istemeyen insanlar, âhiret realitesini inkâr ederler. Hatta buna engel olacak vicdanlarının sesini bile kısmaya çalışırlar.

Kur'ân-ı Kerîm âhireti inkâr eden bazı tipleri de kibirli ve katı yürekli olarak tasvir eder. Maddî hazlara düşkün ve bayağı arzularını tatmin için kalbini karartan, kibirli, mütecaviz, merhametsiz, yetimi itip kakan, fakire bizzat yardımcı olmadığı gibi başkaları nezdinde de bu konu için gayret göstermeyen kimse, "din günü"nü yani âhireti inkâr eder (bk. en-Nahl 16/22; el-Müddessir 74/43-47; el-Mütaffifîn 83/10-14; el-Mâûn 107/1-3).

Kısa bir dünya hayatından sonra ölümle her şeyin son bulduğunu iddia etmek, insan ruhunu sonu belirsiz bunalımlara sürükler. Düşünen kafa ve duyan gönüllerin bunu kabullenmesi kolay değildir.

Âhiret Halleri. İnsanın ölümüyle onun âhiret hayatı başlamış olur. Bir hadiste, kabrin âhiret duraklarının ilki olduğu belirtilmiştir (bk. Tirmizî, "Zühd", 5; İbn Mâce, "Zühd", 32). Kıyametin kopmasına kadar sürecek olan bu zamana **berzah*** hayatı denilmiştir. Ancak çeşitli merhaleleri ve kendine has halleriyle tasvir edilen âhiretin gerçekleşmesi, bugünkü dünya nizamının bozulmasından sonra olacaktır.

Âhiret hayatını kıyametin kopması, hesabın görülmesi ve hesap sonrası ebedî hayatın başlaması şeklinde üç merhalede ele alıp incelemek mümkündür.

a) Kıyametin kopması Kur'ân-ı Kerîm'de **saat*** kelimesiyle ifade edilmiş ve bu anı Allah'tan başka hiç kimsenin bilemeyeceği belirtilmiştir. Beklenmedik bir zamanda ve çok süratli olarak gerçekleşecek olan bu olayın dehşetine gökler de yer de dayanamayacak, o günün şiddetinden çocukların saçları ağaracak, emzikli kadınlar bebeklerini unutacak, hamileler çocuklarını düşürecek ve bütün insanlar şaşkına dönecektir (bk. el-A'râf 7/187; el-Hac 22/1-2; el-Müzzemmil 73/17). Kur'ân-ı Kerîm'de kıyametin tasviriyle ilgili âyetlerden anlaşıldığına göre, bu olay kâinatta mevcut kozmik düzenin bozulmasıyla başlayacaktır. Fakat bunun ne zaman olacağı kimseye bildirilmemiş, sadece "belki de yakın olduğu" ifade edilmiş (bk. el-Ahzâb 33/63); eş-Şûrâ 42/17) ve alâmetlerinin belirdiği haber verilmiştir (bk. Muhammed 47/18). Hz. Peygamber de orta parmağıyla şahadet parmağını göstererek kendi dönemi ile kıyametin kopmasının iki parmağı gibi birbirine yakın olduğunu söylemiştir (bk. Buhârî, "Rikāk", 39; Müslim, "Fiten", 133-135). Ancak naslarda geçen bu tür zaman belirlemelerini, birkaç bin yılın önemsiz bir küsür sayıldığı jeolojik ve kozmolojik zaman kavramı içinde yorumlamak gerekir. Buna göre kıyametin kopuşu gibi büyük bir kozmik olayın ne zaman gerçekleşeceğini söylemek, hatta tahmin etmek mümkün değildir. Zaten İslâm literatüründe konuyla ilgili ciddi sayılabilecek herhangi bir zamanlama da mevcut değildir.

Hadis literatüründe, kıyametten önce ortaya çıkacak olan "kıyamet alâmetleri"yle ilgili oldukça geniş bilgi vardır. Bir kısmının sağlamlık bakımından tenkide tâbi tutulabileceği bu tür rivayetlerin muhtevasını iki grupta mütalaa etmek mümkündür. Bunlardan birincisi dinî emirlerin ihmal edilmesi ve ahlâkın bozulması tarzındaki mânevî faktörlerdir. İkincisi ise deccalin ortaya çıkışı, Hz. Îsâ'nın dünyaya dönüşü, kozmik düzenin bozularak güneşin batıdan doğup doğudan batması gibi mevcut tabiat kanunlarını aşan olaylardır. İslâm tarihinin erken devirlerinden itibaren, sosyal ve siyasî çalkantılar yüzünden dinî ve ahlâkî hayatın zayıflamaya başladığı tarzındaki şikâyetlerin ortaya çıktığı bilinmektedir. Bu tür şikâyetlerin gittikçe artış gösterdiği de bir gerçektir. Ancak bu nevi sosyal olaylardan hareket ederek dünyaya ömür biçmek ve kıyametin gelişi için zaman belirlemek isabetli olmaz. Dünyanın son günlerinde meydana geleceği haber verilen olağan üstü hadiseler de ancak kendi dönemleri ve oluşum şartları içinde değerlendirilebilir; bu tür olaylar hakkında önceden zaman belirleyici tahminlerde bulunmak mümkün değildir.

Kıyametin nasıl kopacağı hususu Kur'an'da ayrıntılı sayılacak bir şekilde anlatılmıştır. Buna göre görevli melek tarafından **sûr***a üflenecek, Allah'ın diledikleri hariç, göklerde ve yerde kim varsa düşüp ölecek, ikinci üfleyişte ise herkes diriltilip mahşere (toplanma yerine) gitmeye hazır olacaktır (bk. ez-Zümer 39/68). Birçok âyet kıyametin kopuşunu büyük bir kozmik değişim olarak tasvir eder: Gök yarılacak, güneş dürülecek, yıldızlar dökülecek, denizler kaynayıp kabaracak, dağlar yerinden kaldırılıp yürütülecek ve ufalanıp atılmış yün haline gelecek; kısacası hem yer hem de gökler şekil değiştirecektir (bk. İbrâhîm 14/48; Tâhâ 20/105-107; et-Tekvîr 81/1-3; el-İnfitâr 82/1-3; el-Kāria 101/1-5).

b) Âhirette hesabın başlaması, sûra ikinci üfleyişten sonra kabirlerdekilerin tekrar diriltilmesi ve mahşerde toplanmasıyla olacaktır. Kur'ân-ı Kerîm'de hesap meydanına hareketin bir davetçinin (İsrâfil) çağrısıyla olacağı, kişilerin çağrıya karşı koymadan koşuşan çekirgeler gibi belli bir hedefe doğru ilerleyeceği ifade edilir (bk. el-Kamer 54/6-8; el-Meâric 70/43-44). Bu yolculuğun tasviri hakkında çeşitli hadisler de rivayet edilmiştir (bk. İbn Kesîr, I, 228-232). İslâm inancına göre kıyamet gününde insanların hesaba çekilmesi belli kayıtlara bağlı olarak yapılacaktır. Bunlara Kur'an'da **kitâb** (yazılı belge) adı verilmekte (bk. el-İsrâ 17/13-14), Türkçe'de ise **amel defteri** olarak bilinmektedir. Amel defteri, yazıcı melekler (Kirâmen Kâtibîn) tarafından tutulmakta ve kişinin dünyadaki bütün söz, fiil ve bazan da niyetleri hayır ve şer olarak değerlendirilerek bu deftere geçirilmektedir (bk. el-Kehf 18/49; el-İnfitâr 82/10-12). Söz konusu yazılı belgenin mahiyeti hakkında (kâğıt üzerinde bir yazı mı, bir mikrokart veya film mi, hücreyi oluşturan gende saklı bir sır mı vb.) herhangi bir şey söylemek mümkün değildir. Allah Teâlâ, hiçbir va-

sıta ve malzeme kullanmadan her şeyi kuşatan sınırsız bir ilme, muhasebe ve muhakemeye ihtiyaç hissettirmeyecek mutlak bir adalete sahip olduğu halde, onun hesap günündeki icraatını bu tarzda yürütmesi, bütün sırların ortaya çıkarılacağı o gündeki aleniyeti sağlama ve gerçeklerden herkesi haberdar etme hikmetine bağlı olsa gerektir.

Kıyameti tasvir eden ve kula ait sorumluluk sınırlarını çizen çeşitli âyet ve hadislerden anlaşılacağı üzere, bütün mükellefler (insanlar ve cinler) her şeyden önce imandan sorguya çekilecektir. Bundan sonra kul haklarının, daha sonra da Allah ile kul arasındaki hakların hesabı görülecektir. Müslüman âlimlerin çoğunun kanaatine göre, ilâhî vahye samimiyetle inananlar, kul hakkı veya diğer günahları sebebiyle bir süre cezalandırılsalar da sonunda kurtuluşa ereceklerdir. Fakat kendilerine bildirildiği halde ilâhî tebligata inanmayanlar ebedî hüsrana uğrayacaklardır.

c) Âhiret gününde kulun tâbi tutulacağı hesabın sonucu, Kur'ân-ı Kerîm'de, "terazilerin (tartıların) ağır yahut hafif gelmesi" şeklinde ifade edilmiştir. Nasıl olacağını Allah'tan başka kimsenin bilmediği bu terazide "tartılar"ı ağır gelenler kurtuluşa erecek ve mutlu bir hayat süreceklerdir. "Tartılar"ı hafif gelenler ise kendilerini hüsranda bulacaklardır (bk. el-A'râf 7/8-9; el-Mü'minûn 23/102-103; el-Kāria 101/6-8). Kur'an terminolojisinde **kurtuluş** (felâh) cennet, rızâ ve cemâli, **hüsran** da cehennem, elem ve mahrumiyeti ifade eder. **Rızâ**, kurtuluşa erenlerin Allah'tan, O'nun da kendilerinden hoşnut olmasıdır ve bütün maddî nimetlerin üstündedir (bk. et-Tevbe 9/72; el-Fecr 89/27-30; el-Beyyine 98/8). **Cemâl** de Cenâb-ı Hakk'a bakmak ve O'nu görmektir (bk. el-Kıyâme 75/22-25; el-Mütaffifîn 83/15). Hüsrana uğrayanlar bu nimetlerden mahrum olacakları gibi çeşitli elem ve azaplara da mâruz kalacaklardır.

Cennet ve cehennem hayatını tasvir eden birçok âyet ve hadisin ve ayrıca âhiret hayatıyla ilgili diğer nasların üslûp ve muhtevasına bakıldığı takdirde, bu ikinci hayatın sadece ruhlar âleminde başlayıp süreceğini ileri sürmek, bu hayat içinde bedenlerin rol almayacağını söylemek aşırı bir te'vil olur. Bu sebepledir ki Gazzâlî "haşr-i cismânî"yi inkâr eden filozofların bu kanaatini İslâm dışı telakki etmiştir. Âhiretle ilgili nasların ihtiva ettiği maddî unsur ve tasvirler, insanlar tarafından idrak edilebilmesi için dünyadakilere benzetilirse de bunların temel özellikleri itibariyle tamamen ayrı şeyler olduğu şüphesizdir. Ebedî âlemin kanunlarını fâni âlemin kanunlarıyla mukayese etmek ve birinin şartlandırdığı mantıkla diğeri hakkında hüküm vermek elbette ki yanlıştır (bk. es-Secde 32/17; Buhârî, "Bed'ü'l-halk", 8; Müslim, "Îmân", 312).

Cennet ile cehennemin ve âhiret hayatının ebedîliği hemen hemen bütün İslâm âlimlerinin benimsediği bir husustur. Saadet yurdu olan cennetin ebedîliğine itiraz edilmemekle beraber, elem ve azapla dolu cehennem hayatının sona erebileceğini veya cehennem halkının azaba karşı bağışıklık kazanabileceğini ileri sürenler olmuştur. Hz. Ömer, İbn Mes'ûd, Ebû Hüreyre ve Ebû Saîd el-Hudrî tarafından benimsendiği rivayet edilen bu görüşe taraftar olanlar arasında İbnü'l-Arabî, İbn Teymiyye, İbn Kayyim el-Cevziyye de bulunmaktadır (bk. İbn Kayyim, s. 280-315) (âhiret hayatının çeşitli ayrıntıları için bk. A'RÂF, CEHENNEM, CENNET, HAŞİR, KIYAMET).

İslâm inancının temel konularından birini teşkil eden âhiret mevzuu çeşitli İslâmî eserlerde ele alınarak işlenmiştir. Konularına göre düzenlenmiş muhtelif hadis kitapları, kıyamet alâmetleri ve âhiret hallerine çeşitli bölümler ayırmışlar (fiten ve melâhim, sıfâtü'l-kıyâme, sıfâtü'l-cenne, sıfatü cehennem gibi) ve konu ile ilgili birçok hadisi bu bölümlerde toplamışlardır. Kelâm ilmi, genellikle İslâm inancına veya Ehl-i sünnet akîdesine karşı yapılan itirazlara cevap mahiyetinde ortaya çıktığından, ilk döneme ait kelâm kitaplarında, tartışmalı konular arasına girmeyen âhiret mevzuuna fazla yer verilmemiştir. Mütekâmil devirden itibaren yazılan kelâm kitaplarında ise âhiret konusu daima kendine has yerini almış ve daha çok İslâm filozoflarıyla Mu'tezile ve Havâric gibi bid'at fırkaları arasında anlaşmazlık konusu olan meseleler tartışılmıştır. Tasavvuf ve irşada yönelik İslâmî eserlerde de âhiret konularına yer verilmiştir.

İslâm âlimleri âhiret inancıyla ilgili müstakil eserler de meydana getirmişlerdir. Bu eserlerin bir kısmı, ölümden veya dünyanın yıkılışından itibaren cennet ile cehennemin ebedîliğine kadar bütün âhiret hayatını içine almaktadır. Bunlar arasında Ebû Dâvûd es-Sicistânî'ye ait *el-Ba'ş* (nşr. Muhammed es-Saîd b. Besyûnî Zağlûl, Beyrut 1407/1987), Gazzâlî'ye ait *ed-Dürretü'l-fâḫire*, İbn Abdüsselâm'a ait *Beyânü aḥvâli'n-nâs yevme'l-ḳıyâme* (bk. *Keşfü'ẓ-ẓunûn*, I, 260), Kurtubî'ye ait *et-Teẕkire*, Süyûtî'ye ait *el-Budûrü's-sâfire*, İbn Kesîr'e ait *en-Nihâye* ve Seyyid Kutub'a ait *Meşâhidü'l-ḳıyâme fi'l-Ḳur'ân* (Beyrut, ts., Dârü'ş-Şurûk) adlı eserleri zikretmek mümkündür. Âhiret hayatıyla ilgili olarak kaleme alınan eserlerin bir kısmı da bu hayatın belli konularını kapsar. Meselâ kıyamet alâmetleri konusunda Şemseddin es-Sehâvî'ye ait *el-Ḳanâ'a fî mâ yaḥsünü'l-iḥâṭa bihî min eşrâṭi's-sâ'a* (nşr. Mecdî es-Seyyid İbrâhim, Kahire, ts., Mektebetü'l-Kur'ân), Berzencî'ye ait *el-İşâ'a* ve Sıddık Hasan Han'a ait *el-İẕâ'a li-mâ kâne ve mâ yekûnü beyne yedeyi's-sâ'a* (Kahire 1379/1959) adlı eserler; kabir hayatı konusunda İbn Kayyim'in *er-Rûḥ*, İbn Receb'in *Ehvâlü'l-ḳubûr ve aḥvâlü ehlihâ ile'n-nüşûr* (nşr. Muhammed es-Saîd b. Besyûnî Zağlûl, Beyrut 1405/1985), Süyûtî'nin *Şerḥu'ṣ-ṣudûr bi-şerḥi ḥâli'l-mevtâ ve'l-ḳubûr* (Kahire, ts., Halebî baskısı) ve Süleyman Toprak'ın *Ölümden Sonraki Hayat-Kabir Hayatı* (Konya 1986) adlı eserleri zikredilebilir. Cennet ile cehennemin tavsifi konusu muhtelif hadis kitaplarında ve kelâma dair eserlerde yer aldığı gibi, ilk dönemlerden itibaren kaleme alınan müstakil eserlerde de işlenmiştir. Bunlar arasında şu kitapları saymak mümkündür: Abdülmelik b. Habîb el-Kurtubî, *Kitâbü Vaṣfi'l-firdevs* (Beyrut 1407/1987); İbn Kayyim, *Ḥâdi'l-ervâḥ*; İbn Receb, *et-Taḫvîf mine'n-nâr ve't-ta'rîf bi-ḥâli dâri'l-bevâr* (Beyrut 1405/1985); Sıddık Hasan Han, *Yaḳaẓatü üli'l-i'tibâr mimmâ verede fî ẕikri'n-nâr ve aṣḥâbi'n-nâr* (Kahire 1398/1971). İslâm âlimleri, âhiret hayatında müminlerin erişeceği en büyük lutuf olan **rü'yetullah*** konusunda da müstakil eserler kaleme almışlardır. Bunlar arasında Âcurrî'nin *et-Taṣdîḳ bi'n-naẓar ilallāhi Te'âlâ fi'l-âḫire* (nşr. Semîr b. Emîn ez-Zühеyrî, Beyrut 1408/1988); Ebü'n-Nehhâs Abdurrahman b. Ömer'in *Kitâb fî rü'yetillâhi tebâreke ve te'âlâ* (nşr. Mahfûzurrahman b. Zeynullah es-Selefî, *Mecelletü'l-Câmi'ati'l-İslâmiyye*, Medine 1401, XIII, sy. 50-51, s. 253-264) ve Süyûtî'nin *İsbâlü'l-kisâ' 'ale'n-nisâ'* (Beyrut 1405/1984) adlı eserlerini zikretmek mümkündür.

BİBLİYOGRAFYA :

Buhârî, "Bedʾü'l-ḫalḳ", 8, "Ṣalât", 48, "Cihâd", 33, "Riḳāḳ", 39, 41; Müslim, "Îmân", 312, "Ẕikr", 14, 16-18, "Fiten", 133-135; İbn Mâce, "Zühd", 32; Tirmizî, "Zühd", 5; Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevḥîd* (nşr. Fethullah Huleyf), Beyrut 1970 — İstanbul 1982, s. 323-365; Kādî Abdülcebbâr, *el-Muġnî*, XVI (nşr. Emîn el-Hûlî), Kahire 1380/1960, s. 431-433; a.mlf., *Şerḥu'l-Uṣûli'l-ḫamse* (nşr. Abdülkerîm Osman), Kahire 1384/1965, s. 734-738; Bağdâdî, *Uṣûlü'd-dîn*, İstanbul 1346/1928 — Beyrut 1401/1981, s. 228-239, 242-246; Cüveynî, *el-ʿAḳîdetü'n-Niẓâmiyye* (nşr. M. Zâhid Kevserî), Kahire 1367/1948, s. 58-64; Gazzâlî, *İḥyâʾ*, Kahire 1332 — Beyrut 1402-1403/1982-83, IV, 516-517; Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtîḥu'l-ġayb*, Kahire 1934-62 — Beyrut, ts. (Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî), I, 8; Ebü'l-Muîn en-Nesefî, *Tebṣıratü'l-edille*, Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 2907, vr. 213ᵃ-219ᵇ; İbn Kayyim el-Cevziyye, *Ḥâdi'l-ervâḥ*, Kahire, ts. (Mektebetü Nehdati Mısır), s. 280-315; *Lisânü'l-ʿArab*, "âḫiret" md.; İbn Kesîr, *en-Nihâye* (nşr. Tâhâ Muhammed ez-Zeynî), Kahire 1389/1969, I, 228-232; Teftâzânî, *Şerḥu'l-ʿAḳāʾid*, İstanbul 1315 — İstanbul 1966, s. 132-151; Fuzûlî, *Maṭlaʿu'l-iʿtiḳād* (nşr. Muhammed b. Tâvit et-Tancî), Ankara 1381/1962, s. 77-87; Tehânevî, *Keşşâf*, "âḫiret" md.; Zebîdî, *İtḥâfü's-sâde*, Kahire 1311 — Beyrut, ts. (Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî), II, 213-221; X, 462-465; *Keşfü'ẓ-ẓunûn*, I, 260, 1163; *Îżâḥu'l-meknûn*, I, 59, 107, 171, 275; II, 168, 410; E. I. J. Rosenthal, *Judaism and Islam*, London 1961, s. 17-18; M. F. Abdülbâkī, *Muʿcem*, "liḳāʾ", "âḫiret" md.leri; Hasan el-Mustafavî, *et-Taḥḳîḳ fî kelimâti'l-Ḳurʾâni'l-Kerîm*, "âḫiret" md.; Akkād, *el-Ḳurʾân ve'l-insân* (*Mevsûʿa* içinde), Beyrut 1390-91/1970-71, IV, 189-190; Ferid Vecdî, *DMİ*, I, 89-103; Mehmet Aydın, *Din Felsefesi*, İzmir 1987, s. 184-209; Ö. R. Doğrul—İ. H. İzmirli, "Âhiret", *İTA*, I, 158-170; D. B. Macdonald, "Kıyâmet", *İA*, VI, 776-780; A. S. Tritton, "Ākhira", *EI²* (Fr.), I, 335.

BEKİR TOPALOĞLU

AHÎZÂDE ABDÜLHALİM EFENDİ
(ö. 1013/1604)

Osmanlı âlimi, şair ve hattat.

Kazasker Ahîzâde Mehmed Efendi'nin oğlu ve Şeyhülislâm Ahîzâde Hüseyin Efendi'nin büyük kardeşidir. İstanbul'da doğdu. Devrinin ünlü âlimlerinden ve bu arada Şeyhülislâm Ebüssuûd Efendi'den ilim tahsil etti. Pîr Mehmed Dede'den sülüs ve nesih yazıyı öğrendi. Yeni İbrâhim Paşa, Kasım Paşa, Yeni Ali Paşa, Şah Sultan, Haseki, Sahn-ı Semân, Şehzade ve Üsküdar Vâlide Sultan medreselerinde müderrislik yaptı. Bursa, Edirne ve İstanbul kadılıklarında bulundu. 1596 ve 1599 yıllarında iki defa Anadolu kazaskeri, 1601'de de Rumeli kazaskeri oldu. İki yıl sonra bu görevinden ayrılan Ahîzâde 12 Haziran 1604 tarihinde İstanbul'da şirpençeden vefat etti ve evinin karşısındaki Çukur Medrese'ye bitişik türbeye defnedildi.

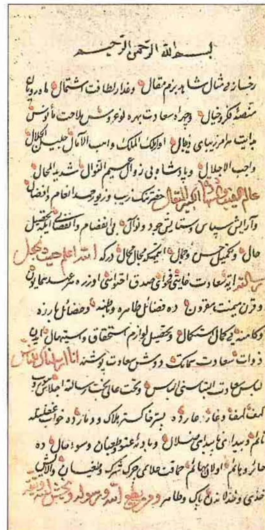
Halîmî mahlasıyla şiirler yazan Ahîzâde'nin tertip ettiği vakfiyeler, şer'î hüccet ve **temessük***ler kendisinden sonra örnek alındı. Çiçek ve özellikle lâle yetiştirmeye meraklıydı; bu arada bazı yeni lâle türlerini de elde ettiği bilinmektedir.

Bazı risâleleri yanında başlıca eserleri şunlardır: **1.** *Taʿlîḳa ʿale'l-Hidâye ve baʿżı şürûḥihâ.* Eserin bazı yazma nüshaları Süleymaniye Kütüphanesi'ndedir (Esad Efendi, nr. 922; Hacı Beşir Ağa, nr. 199/448). **2.** *Terceme-i Şevâhidü'n-nübüvve.* Süleymaniye Kütüphanesi'nde (Esad Efendi, nr. 286; Çelebi Abdullah, nr. 253) yazmaları bulunan bu eserin *Nevâhidü'l-fütüvve fî tercemeti Şevâhidi'n-nübüvve* adıyla müellif hattı bir nüshası da aynı kütüphanededir (Fâtih, nr. 4275, 523 varak). Bazı nüshalarda eserin adı *Şevâhidü'n-nübüvve Tercümesi* şeklinde geçmektedir (Süleymaniye Ktp., Hekimoğlu, nr. 722; Lâleli, nr. 2023; Hamidiye, nr. 633; Hacı Mahmud Efendi, nr. 4376). **3.** *Muḫtaṣarü'd-Dürer ve'l-Ġurer* (Süleymaniye Ktp., Hamidiye, nr. 454/1, 232 varak). Ayrıca *el-Eşbâh ve'n-neẓâʾir, Câmiʿu'l-fuṣûleyn, ed-Dürer ve'l-Ġurer* ve *Şerḥu'l-Miftâḥ* adlı eserlere hâşiyeler yazmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Atâî, *Zeyl-i Şaḳāik*, İstanbul 1268, II, 494-497; Muhibbî, *Ḫulâṣatü'l-eŝer*, Kahire 1284 — Beyrut, ts. (Dâru Sâdır), II, 319-322; Müstakimzâde, *Tuhfe-i Hattâtîn* (nşr. İbnülemin Mahmud Kemâl), İstanbul 1928, s. 243; *Sicill-i Osmânî*, III, 302; *Osmanlı Müellifleri*, I, 228; *Îżâḥu'l-meknûn*, I, 601; *Hediyyetü'l-ʿârifîn*, I, 504; Kehhâle, *Muʿcemü'l-müʾellifîn*, Dımaşk 1376-80/1957-61 — Beyrut, ts. (Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî), V, 97; *TA*, I, 54.

HASAN GÜLEÇ

Ahîzâde Abdülhalim Efendi'nin *Nevâhidü'l-fütüvve fî tercemeti Şevâhidü'n-nübüvve*'sinden ilk sayfa (Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 4275 vr. 1ᵇ)

AHÎZÂDE HÜSEYİN EFENDİ
(ö. 1043/1634)

İdam edilen ilk Osmanlı şeyhülislâmı.

980'de (1572) doğdu. II. Selim devri kazaskerlerinden Ahîzâde Mehmed Efendi'nin oğludur. İlk tahsilinden sonra Hoca Sâdeddin Efendi'ye intisap ederek 1589'da mülâzım oldu. Çeşitli yerlerde ve daha sonra da İstanbul'daki Sahn-ı Semân (1599), Şehzade (1601), Süleymaniye (1601), Süleymaniye Dârülhadis (1603) ve Hâkāniyye-i Vefâ (1603) gibi medreselerde müderrislik yaptı. Ardından kadılık mesleğine geçerek 1604-1632 yılları arasında Bursa kadılığı, üç kere İstanbul kadılığı, iki kere Anadolu, üç kere de Rumeli kazaskerliği görevlerinde bulundu. Bu görevlerden ayrıldığı dönemlerde ise Rodoscuk, Prevadi, Galata ve Gelibolu gibi kadılıklar **arpalık*** olarak kendisine verildi. 1632 yılı başlarında sipahilerin ayaklanması ve Hâfız Ahmed Paşa'nın idamı ile sonuçlanan olaylar sırasında Şeyhülislâm Yahyâ Efendi azledilerek meşihat Ahîzâde Hüseyin Efendi'ye verildi (10 Şubat 1632).

İki yıla yakın bir müddet bu makamda kalan Ahîzâde'nin şeyhülislâmlığı sırasında IV. Murad Bursa'ya giderken halkın şikâyeti üzerine herhangi bir soruşturma yapmadan İznik kadısını idam ettirmişti. Bu hareketi ilmiye mesleğine ve hukuka ağır bir darbe olarak gören Hüseyin Efendi, Vâlide Kösem Sultan'a bir tezkire göndererek ulemâya riayet edilmesini, kendisinin bu yolda oğluna nasihatta bulunmasını istemişti. Diğer taraftan Hüseyin Efendi'yi çekemeyen bazı garazkârlar ise onun padişahı hal' için gizli toplantılar yaptığı yolunda haber yaymışlardı. Bunun üzerine Vâlide Sultan da Bursa'da bulunan IV. Murad'a şeyhülislâmın tezkiresi ile birlikte bir mektup göndererek İstanbul'da durumun karışık olduğunu ve acele gelmesini bildirdi. Haberi alan hükümdar hemen İstanbul'a gelerek şeyhülislâmın ve oğlu İstanbul kadısı Seyyid Mehmed Efendi'nin Kıbrıs'a sürülmesini emretti. Ahîzâde ve oğlu ayrı ayrı gemilere bindirilerek yola çıkarıldı. Fakat hiddetini yenemeyen padişah ölüm fermanı vererek bostancıbaşıyı arkalarından gönderdi. Gemiden alınan Hüseyin Efendi Büyükçekmece civarında idam edilerek cesedinin bulunmaması için kumsala gömüldü. Oğlu ise bindiği gemi denize açıl-